

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Cultura VII (2015)

Wanda Matras-Mastalerz, Magdalena Stoch

Wydział Filologiczny

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej

Sprawozdanie z konferencji naukowej

Władysław Orkan. Piewca Gorców i Podhala

Konferencja odbyła się w dniach 21 i 22 maja 2015 roku w pensjonacie Górski Raj w Koninkach. Zorganizowana została z okazji 140. rocznicy urodzin i 85. rocznicy śmierci pisarza, przez: Niepubliczny Instytut Kształcenia Nauczycieli Wydawnictwa Edukacyjnego w Krakowie, Katedrę Mediów i Badań Kulturoznawczych Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie oraz Janusza Potaczka, wójta Gminy Niedźwiedź. Organizację konferencji wsparł Związek Podhalan, oddział w Niedźwiedziu.

Dwudniowe obrady rozpoczął referat **prof. dra hab. Tadeusza Bujnickiego** (Uniwersytet Warszawski), zatytułowany: *Orkan i Sienkiewicz. Dwie koncepcje powieści historycznej*. Prof. Bujnicki dostrzegł w *Kostce Napierskim* Orkana silną niezgodę na Sienkiewiczowską wizję świata, gdzie podstawowy punkt odniesienia stanowił szlachecki, a nie – jak chciał Orkan – chłopski „podmiot społeczny”. Przyjmując postawę polemiczną wobec znanego i cenionego prozaika, Orkan opowiedział się za innym rodzajem aksjologii, szczególnie silnie dochodzącym do głosu w naturalistycznych powieściach i nowelach związanych z tematyką ludową. Aksjologia ta wiązała się z Orkanowską koncepcją ludowej powieści historycznej, idealizującej uczestników chłopskiego powstania, a zwłaszcza górali – zbójników. Prof. Bujnicki przekonywał, że dzięki temu *Kostkę Napierskiego* można też uznać za powieść etnograficzną, wspierającą się na licznych folklorystycznych motywach.

Kolejną osobą, która zabrała głos podczas pierwszego dnia obrad, był **prof. dr hab. Tadeusz Budrewicz** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), z wystąpieniem: *„Kostka Napierski” – przeoczone konteksty polityczne powieści*. Wybitny badacz przekonywał, że analizowana powieść Orkana nie była szczytowym osiągnięciem literackim tamtego okresu, a późniejsze studia literaturoznawcze nie podjęły się jej rehabilitacji. Nie udało się zatem Orkanowi próba stworzenia historycznej powieści ludowej – finalnej wersji utworu zarzucić można m.in. świadome mijanie się z prawdą, którą pisarz bez wątplenia znał. Przyczyn tego stanu rzeczy dopatrywał się prof. Budrewicz m.in. w konflikcie między ideą sprawiedliwości ludowej a ideą państwa zagrożonego przez czynniki zewnętrzne.

Obok *Kostki Napierskiego* uwagę uczestników i uczestniczek konferencji zwróciła również postać Franka Rakoczego, któremu poświęcone było wystąpienie **prof. dr hab. Marii Olszewskiej** (Uniwersytet Warszawski): *Skazany na klęskę, czyli smutny koniec Franka Rakoczego*. Badaczka przekonywała, że jednym z wiodących wątków twórczości o charakterze rozrachunkowym uczynił Orkan „kompleks Rakoczego” – bohatera, który daje się odczytać jako porte-parole pisarza. Orkan, budując historię Franka, odkrywał nihilizm i absurdalność jako zasadę bytu, co było diagnozą niezwykle pesymistyczną. Źródłem wszelkich ludzkich nieszczęść miała być – zdaniem pisarza – konieczność współistnienia ze sobą osób o różnym poziomie moralnym, o czym obszernie pisał w *Teorii socjalnej* z 1904 roku.

Równie interesujący okazał się referat **profesora dra hab. Jerzego Waligóry** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie): *Gorce jako składnik mikrokosmosu scenicznego i makrokosmosu teatralnego dramatów Władysława Orkana*. Powołując się na kategorie mikrokosmosu scenicznego i makrokosmosu teatralnego, prof. Waligóra dokonał dekonstrukcji obrazu Gorców w dramatach Orkana, na który składają się m.in.: szczegóły życia materialnego i obyczajowego chłopskiej społeczności gorczańskiej, opisy pejzaży, gwara gorczańska (i językowy obraz świata zarazem), a także stałe motywy obecne w ludowych legendach (np. motyw diabła). Porównanie tych opisów z ustaleniami etnografów dowodzi, zdaniem badacza, iż Orkan ściśle przestrzegał zasady homologii, czyli zbieżności tego, co znał z doświadczenia, z tym, co opisywał w literaturze. Region gorczański okazuje się być w utworach scenicznych Orkana niemal wyłącznie obszarem kultury, a więc przestrzenią społeczną silnie zantropologizowaną, terenem konfliktów, konfrontacji postaw moralnych i określonych zachowań, natomiast ujęcia pejzażowe, opisy ukochanych rodzimych gór, przedstawienie obiektów natury zarezerwował pisarz dla prozy i poezji. Przestrzeń ta, dzięki zabiegowi symbolizacji, odsyła jednocześnie do rzeczywistości pozaempirycznej, transcendentalnej.

W stronę transcendencji kierowało nas również wystąpienie **dra hab. Marka Karwali** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), poświęcone pierwiastkom religijnym w wierszach Władysława Orkana.

Z kolei **mgr Wojciech Trela** (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat: *„O ziemio nędzy i zamarznętych kęp!” – demitologizacja przestrzeni podhalańskiej w twórczości Władysława Orkana*. Zdaniem badacza, autor *Komorników* nie upiększał i nie gloryfikował opisywanej przez siebie rzeczywistości, dzięki czemu jego twórczość wyróżnia się na tle literatury młodopolskiej. Opisywane przypadki to przede wszystkim historie jednostek, ale składające się na obraz społecznego rozwarstwienia. Orkan sprzeciwiał się – zdaniem badacza – kłamliwemu wizerunkowi wsi oraz błahemu traktowaniu Podhala, niemniej dążenie pisarza do ukazania prawdy nie było tożsame ze świadomą demitologizacją przestrzeni górskiej.

Podobny charakter miało wystąpienie **dr Anny Mlekodaj** (Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa), która wygłosiła referat: *Władysława Orkana sąd nad góralami*.

Mgr Katarzyna Ceklarz (Uniwersytet Jagielloński) opowiadała o *Trudnych relacjach pionierów chłopskiej inteligencji na przykładzie Władysława Orkana i Sebastiana Flizaka*. W swoim wystąpieniu powoływała się na nieznaną szerszemu

gronu badaczy pamiętnik filologa i etnografa Sebastiana Flizaka. Na jego kartach Flizak wielokrotnie przywoływał postać znanego mu od dzieciństwa Franciszka Szmaciarza, odwoływał się do wspólnych przeżyć, spotkań i rozmów oraz komentował utwory poety, poddając je krytyce. Autor pamiętnika wielokrotnie przywoływał też obraz interakcji, jaka się wytworzyła pomiędzy poetą a wykształconymi mieszkańcami zagórzańskich wsi: początkowa zażyłość, sympatia i szacunek dla Orkana zmieniły się w urazę i gniew, a nawet nienawiść dawnych sojuszników, którzy – nie zwracając uwagi na główną idee utworów czy ich artystyczny wymiar – koncentrowali się na użytych przez Orkana środkach literackich, inspirowanych ich życiowymi historiami.

Ciekawym dopełnieniem analiz literaturoznawczych było wystąpienie **dra Grzegorza Brodackiego**, który opowiadał o korespondencji rodzinnej Władysława Orkana z okresu od 1911 do lipca 1914, obejmującej 52 listy pisane do żony Marii, matki Katarzyny Smreczyńskiej, brata Stanisława, siostry Marii Mosz, szwagra Jana Mosza oraz bratanicy Heleny Smreczyńskiej. Badacz zauważył, że o ile listy z lat 1891–1910 pisał początkowo młody chłopak, gimnazjalista i kawaler, to z listów z okresu 1911–1914 słychać głos mężczyzny blisko czterdziestoletniego, mającego za sobą doświadczenie aktywności twórczej, kontaktów z wydawcami oraz kłopotów ze zdrowiem własnym i najbliższych.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się watrą Orkanowską – wspólnymi posiadaniami przy ognisku, przy dźwiękach góralskiej muzyki.

Drugi dzień konferencji rozpoczęło wystąpienie **prof. dra hab. Tadeusza Linknera** (reprezentującego Uniwersytet Gdański), który przedstawił interesujący referat zatytułowany *Orkana głos znad morza*. Piewca Gorców i Podhala miał okazję poznać Gdańsk, Gdynię, Orłowo i Hel, które opisał później w reporterskim artykule *Nad Bałtykiem* opublikowanym w 1921 roku w „Pomorzu”, literackim dodatku do „Dziennika Gdańskiego”. Ten sam tekst został wydrukowany jeszcze dwa razy, zawsze pod innym tytułem: w „Przeglądzie Warszawskim” pt.: *Nad morzem polskim* oraz w „Warcie” jako *Znad Bałtyku*. Orkan nie tylko skupił się na opisie marynistycznych krajobrazów, ale także zaprezentował mieszkańców nadmorskich miejscowości, wśród których znajdowali się górale z Poręby Wielkiej, w tym krewni Orkana – Harasowie.

Celem wystąpienia **prof. dr hab. Agnieszki Ogonowskiej** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) było ukazanie możliwości zastosowania wybranych koncepcji psychologicznych, w tym przypadku teorii dialogicznego Ja Huberta Hermansa, do stworzenia „portretu psychologicznego” Władysława Orkana. Badaczka wyraziła przekonanie, że zastosowanie metodologii Nieliterackich do analizy tekstów literackich i dokumentów (w tym listów jako tzw. tekstów zastanych) może być źródłem dodatkowych informacji i inspiracją do studiów nad życiem pisarza-człowieka. To z kolei, może sprzyjać „reanimacji” pamięci o nim samym i jego twórczości wśród młodszych badaczy reprezentujących nauki humanistyczne i społeczne.

Zbigniew Masternak (autor powieści: *Księstwo*, *Chmurotap*, *Niech żyje wolność*, *Nędzole* i in.) omówił współczesną literaturę nurtu chłopskiego, nawiązując do własnych tekstów i ich inspiracji twórczością Orkana. Szczególną rolę w kształtowaniu wrażliwości literackiej prelegenta odegrała pierwsza powieść „dumaca z Poręby”:

Komornicy, czytana wieczorami przez mamę pozostałym członkom rodziny. W 2012 roku Z. Masternak otrzymał nagrodę im. W. Orkana za cykl *Księżstwo*, który (zdaniem jury) odradzał nurt chłopski w literaturze.

Prof. dr hab. Bolesław Faron (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) dokonał wnikliwej analizy *Pomoru*. Polemizując z wcześniejszymi opracowaniami, zaproponował własne interpretacje i odczytania. Zauważył, że najczęściej powtarzającymi się pojęciami na określenie formy pisarskiej autora z Gorców były: realizm, symbolizm i mit. Zdaniem badacza, w *Pomorze* W. Orkan dla swych zamierzeń ideowo-artystycznych celowo przyjął koncepcję człowieka opisywanego zgodnie z założeniami naturalizmu. Wykreował jednostki, które pod wpływem fatalistycznej siły biologicznej zatracają humanistyczne cechy i przeobrażają się w osobników kierujących się tylko instynktem samozachowawczym, odruchami bezwarunkowymi, popędami, z których na czoło wysuwa się żądza bezwzględnej zemsty. Pisarz wykorzystał tutaj zarówno naturalistyczną konwencję, jak i naturalistyczne środki obrazowania, m.in. poprzez akcentowanie brutalizmu, patologii i zwyrodnienia.

Przedmiotem zainteresowania **prof. dra hab. Kazimierza Gajdy** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) stała się „*Wina i kara*” w *świecie listów Orkana z lat 1891–1910*. Omawiany utwór ukazał się drukiem w 1905 roku, ale z korespondencji Orkana już od 1903 roku wiadomo było o jego powstawaniu. W tragedii tej nie ma eksponowania tematyki wiejskiej, są natomiast inne uniwersalne problemy, m.in. odpowiedzialności za grzech (motyw incestu). Zagadnienia metafizyczne, którym pisarz nadał formę wątków tragediowych, rozgrywają się na płaszczyźnie aktów woli oraz świadomości. W dualistycznym świecie dobra i zła ślepotą żony głównego bohatera jest zadośćuczynieniem osoby niewinnej za łamanie norm etycznych przez tych, którzy widzą zmysłowo, ale są ślepi moralnie. W dwutomowym zbiorze listów gorczańskiego twórcy, opracowanych przez Grzegorza Brodackiego, ponad 40 wyłącznie lub okazjonalnie dotyczy *Winy i kary* bądź poświadcza starania o inscenizację tego utworu.

Podczas wystąpienia **prof. dr hab. Zofii Budrewicz** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) zostały zaprezentowane cechy twórczości W. Orkana, widoczne w tekstach adresowanych do młodzieży. W 17 obrazkach, powstałych z inicjatywy dwóch lwowskich wydawnictw: Kazimierza S. Jakubowskiego oraz Ossolineum, Orkan przedstawiał życie górali z Gorców i Podhala. Zdaniem badaczki, część z nich (*Dyzma w Betlejem, Zła zima, Orły, Legenda o Podhalu*) wyróżnia się dużym potencjałem estetycznym oraz poznawczym i powinna być wykorzystywana we współczesnej polonistyce regionalnej. W drugiej części artykułu prelegentka omówiła obecność utworów dla czytelnika dorosłego, o tej samej tematyce, przytaczanych w antologiach międzywojennych we fragmentach.

W kręgu podobnej tematyki znalazło się wystąpienie **dr Wandy Matras-Mastalerz** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), absolwentki I LO im. W. Orkana w Limanowej, która podjęła się próby odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób dzisiaj pielęgnuje się pamięć o pochodzącym z powiatu limanowskiego gorczańskim pisarzu. Prelegentka przedstawiła inicjatywy podejmowane przez lokalne władze, instytucje kultury i szkoły głównie na zajęciach z edukacji regionalnej oraz poprzez organizowane konkursy (np. Powiatowy Konkurs Poetycki im. Zosi Smreczyńskiej,

Limanowską Wiosnę Poetycką) oraz turnieje wiedzy o „dumacu z Poręby” przeprowadzane w ramach *Orkaniad* i obchodów *Dnia Patrona*.

Dr Grzegorz Nieć (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) oraz **mgr Paweł Podniesiński** (Uniwersytet Warszawski) podzielili się ze słuchaczami refleksjami na temat książek, czasopism, druków ulotnych i dokumentów dotyczących W. Orkana, znajdujących się obecnie w obiegu antykwarycznym i na wtórnym rynku książki. Jak zaznaczyli prelegenci, orkaniana mają swoją klientelę – nieliczną, ale aktywną na rynku kolekcjonerskim. Druki i dokumenty związane z pisarzem odnaleźć można w różnych działach tematycznych, tworzonych z myślą o kolekcjonerach i uwzględniających najpopularniejsze kierunki zbieractwa, są to głównie kategorie: literatura polska oraz działy: tematyka górską, legiony, rzadziej Młoda Polska, folklor i kultura ludowa.

Dr Magdalena Stoch (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) w referacie *Wizerunki kobiet w twórczości W. Orkana* dokonała udanej próby rekonstrukcji powieściowych portretów kobiet i ich dekonstrukcji w kontekście funkcjonujących na początku XX wieku hierarchii społecznych. W swoich badaniach autorka posłużyła się narzędziem teoretycznym wypracowanym w klasycznych pracach z nurtu *gender studies*. Referentka zauważyła, że Orkan doskonale oddał relacje panujące w kulturze patriarchalnej i sportretował kobiety całkowicie ekonomicznie zależne od mężczyzn i przez to niemogące o sobie decydować. Kobiety w oczach mężczyzn niezdolne do samostanowienia porównywane były do dzieci oraz łagodnych i niewinnych zwierząt. Dla ówczesnych kobiet macierzyństwo było jedyną prawidłową (czyli znormatywizowaną) formą tożsamości. W porównaniu z kobiecymi literackimi portretami mężczyzn wydają się dużo bardziej złożone, wielowymiarowe. Mężczyźni przedstawiani byli nie tylko jako nieznoszący sprzeciwu ojcowie rodów, ale też jako czuli przyjaciele. Dopiero bieda zrównywała ludzi, niwelując hierarchie (jak ta opisana w *Pomorze*), ale też odzierając z człowieczeństwa.

Ciekawym zagadnieniem zajął się **dr hab. Jacek Rozmus** (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), który omówił *Afirmację okrucieństw natury i erotyzm Młodej Polski w zapomnianym tomie Władysława Orkana „Miłość pasterska”*. W przywołanym zbiorze znalazły się teksty napisane wierszem i prozą oraz zapisy nutowe piosenek, pełniące funkcję partii dialogowych. Poetyka i styl utworu *Na Borach* uprawnia do odczytania go według kryteriów poematu, zaś zamknięciem, swoistym uzasadnieniem tomu jest z kolei dramat *Śmierć muzyki*. W poszczególnych tekstach doświadczanie czasu i przestrzeni wiąże się z rozkoszą, lecz także z cierpieniem, te natomiast determinowane są zmysłowością, dzięki której dostępny człowiekowi staje się świat natury.

Z kolei **dr Maria Jazownik** (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim) przedstawiła poglądy Władysława Orkana na literaturę i sztukę zawarte w jego pracach krytycznoliterackich i korespondencji. Prelegentka skoncentrowała się na stosunku pisarza do tradycji oraz do najważniejszych zjawisk i tendencji w kulturze przełomu wieków XIX i XX. Wyeksponowała zwłaszcza jego przychylny stosunek do tradycji romantycznej i wyraźne dystansowanie się wobec artystowskiej koncepcji sztuki.

Podczas wystąpienia **dr Barbary Głogowskiej-Gryzieckiej** (Warszawa), ostatniego w programie obrad, uczestnicy i uczestniczki mogli posłuchać referatu na temat *Pejzaży gorczańskich i włoskich wpisanych w twórczość Władysława Orkana*. Wypowiedzi o Gorcach pojawiały się u autora *Komorników* w listach, powieściach i poezji, odzwierciedlając jego miłość, przywiązanie i fascynację przyrodą gorczańską. Ale pisarz widział i opisywał też siłę, bezwzględność, żywiołowość górskiej natury, wszak sam wielokrotnie doświadczył niszczycielskiej siły przyrody. Piewca Gorców i Podhala przedstawił również opisy przyrody włoskiej, zestawiając fragmenty opisu Półwyspu Apenińskiego z krajobrazami rodzimych stron. Pejzaż Italii był jednak artystycznie kreowany przez Orkana (podróż intelektualna, odwołania kulturowe), zaś gorczańskie przestrzenie – najczęściej mityzowane.

Na zakończenie konferencji prof. dr hab. Bolesław Faron dokonał podsumowania dwudniowych obrad, podkreślając wysoki poziom przedstawionych referatów i ożywionej dyskusji oraz podziękował organizatorom i uczestnikom za pomoc w jej realizacji. Zadeklarował również, że wygłoszone referaty ukazać się drukiem w pokonferencyjnej monografii.